

УДК 13:165.172:37

Т 48

Олександр ТКАЧЕНКО

**ОДУХОТВОРЕНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ
ЯК УМОВА ГАРМОНІЗАЦІЇ НАУКИ І ОСВІТИ
У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

У статті здійснена спроба осмислення онтологічної природи раціональності в її духовних вимірах і на основі цього визначаються пріоритети наукової та освітянської діяльності. Наголошено, що одухотворена раціональність здатна подолати прагматизм, натуралізм сучасної цивілізації і може допомогти людині віднайти смисл свого існування і призначення.

Ключові слова: *дух, духовність, наука, метафізика, мудрість, освіта, розум, раціоналізм, раціональність, філософія.*

Ситуацію, яка сьогодні склалася в науці і освіті можна охарактеризувати як іронію історичної долі людства. Онтологічно притаманна людині мудрість розуму (універсальне самопізнання духу) стає відчуженою формою і вкотре на авансцені історії починає панувати головний герой – зіпсутий “натуралізмом” і “об’єктивізмом” раціоналізм. “У науці зростає тіло її, що складається з багатьох відомостей, а сама душа її – система раціональних принципів – залишається без культури і без відомості про саму себе і своє ставлення до останніх цілей людської особи” [12, 525]. На превеликий жаль, використовуючи своє “службове” (натуралістичне, прагматичне) положення “цей крутійкуватий хам зайняв місце диктатора і показав таки все своє хамське нутро... Все вбито розумом. Інструмент уразив по голові господаря – і уразив – все. І господар став дурним рабом” [8, 357].

Трагізм цієї іронії посилюється в ситуації, коли сучасне суспільство, маючи захист в системі освіти, як потенційної

© Ткаченко Олександр, 2011

умови звільнення свідомості людини від “розрахункового мислення” (М.Гайдегер), *ігнорує таку можливість*. “Визначні вчені ХХ ст. (К.Ясперс, Г.-Г.Гадамер, Ж.Дерріда, В.Лепеніз) однак стійкі у тому, що нині система Університету переживає період “гіпертрофії засобів і атрофії цілей”” [7, 48]. На думку багатьох дослідників, із європейської системи освіти принципово вилучений духовний компонент; вона дає тільки знання, які потрібні для формування виконавця, службовця, працівника. А педагогічна наука, пропонуючи засоби і методи виховного процесу, забуває, що “якби батьки своїх дітей вигодовували-виховували у суворій відповідності до *останніх даних* науки педагогіки, Земля давно була б пустою” [1, 241].

Що у цьому небезпечно? Поруч з розвитком науки і техніки йде байдужість до роздумів, тотальна бездумність, в наслідок чого людина починає заперечувати й відкидати глибокі роздуми над сенсом, який панує у світі, і, які власне і є її визначальною характеристикою. Ця зростаюча бездумність має своєю основою процес деформації і знищення “нутра сучасної людини” (М.Гайдегер).

Поставлена у статті проблема пов’язана з темою науково-дослідної роботи кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка: “Діалектика духовних процесів: філософсько-культурологічний аспект”, в рамках якої автор досліджує духовні джерела кризи українського суспільства.

Особливого значення для розуміння сутності одухотвореного раціоналізму, на наш погляд, набуває виявлення креативних можливостей моралі для самозбереження людства у працях В.С.Мовчан [7]. Разом з українською дослідницею ми боляче усвідомлюємо негативні наслідки цілеспрямованого усунення морального чинника з наукової та освітньої діяльності.

Цікавою нам видається робота П.П. Гайденко “Наукова раціональність і філософський розум” [2], в якій вона здійснює порівняльний аналіз античного і новосвітописного типів раціональності. Ми вважаємо, що обговорення автором спроб мислителів ХХ ст. подолати спрощені уявлення про

раціональність допоможе осмислити онтологічну природу раціональності в її духовних вимірах.

Серед останніх досліджень необхідно звернути увагу на монографію В.С.Возняка “Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема” [1]. Треба погодитися з відповіддю автора на поставлене ним запитання: “**чи розумний розум, а якщо розумний то якою мірою?**”. В.Возняк наголошує: “Розум є здатністю до універсального (тобто за законами Істини, Добра і Краси) трансцендування своєї обмеженості, здатністю до подолання себе. Розум має увійти в режим “**вразумлення**”. Перебування у цій напрузі, **напрузі такого запитування**, мабуть, єдиний гарант більш-менш адекватного розв’язання проблем сучасної освіти” [1, 336].

Важливим для нашого дослідження є висновок ігумена Веніаміна (Новіка), який він робить у статті “Деякі труднощі сприйняття філософії В.С. Соловйова в Росії” [6]: методологія В.С.Соловйова – **теологічно центрований одухотворений раціоналізм**. Якщо слов’янофіли, виступаючи за цільність знання, з певною підозрою ставилися до розуму, ототожнюючи останній з розсудком і розрахунковим мисленням, то “В.С.Соловйов прекрасно усвідомлював силу розумного начала, укоріненого у божественному Логосі. Він не протиставляв раціональне начало логосному, вважаючи, що перше є складовою частиною другого” [6].

Не абсолютизуючи, ми особливо позитивно сприймаємо ідею воцерковлення розуму, яка є однією з головних в російській філософській традиції і перебуває у центрі уваги наукових розвідок В.Ю. Даренського. Автор зазначає, що “критика європейського раціоналізму – ключова і “знакова” тема православного любомудрія, тому вона завжди в тій чи іншій мірі присутня у всіх представників російської філософської класики” [5, 571]. Насамперед це концепція цілісного розуму І.В. Кирєєвського, А.С. Хомякова, В.С. Соловйова.

Метою статті є спроба обґрунтувати онтологічну природу раціональності в її духовних вимірах і на основі цього визначити пріоритети наукової та освітянської діяльності. Власне відсутність істинної раціональності, на думку Е.Гуссерля, і є

джерелом нерозуміння людьми свого власного існування і власних безкінечних завдань.

Традиційно (словниково-енциклопедичне) тлумачення раціональності обмежується констатацією, що це певний розумний спосіб пізнання, який протиставляється емпіризму, сенсуалізму, ірраціоналізму, тобто заснований на автономній діяльності людського розуму. Крім раціональності як відповідності правилам і стандартам розуму, раціональність може означати відповідність засобів обраній меті (доцільність), здатність завжди обирати оптимальну із існуючих альтернатив (дія є раціональною, якщо вона містить максимально очікувану користь), порівняльну оцінку знання і тощо.

Для нас важливим є те, що раціональності як діяльності духу властиві дві специфічні предметності пізнання. Це можливість пізнання Істини (одухотворена раціональність, філософський розум) і пізнання, пов'язане з тілесною організацією людини, тобто отримання корисних даних, вміння прораховувати, планувати, калькулювати, автоматизувати (розсудкова раціональність). Отже існують два види мислення, кожен з яких у свій спосіб правомірний і необхідний. Протиставлення цих двох видів раціональності припустиме тільки в історичному, але не в логічному плані: одухотворена раціональність “знімає” і містить в собі не тільки почуття, віру, але і раціональність розсудкову, яка історично їй передує. Розум, як зазначає В.С.Возняк, навіть здатний перетворюватися на розсудок. “У розсудковій розум ніби “згортається”, зсихається, і за нормального руху мислення це необхідне: розсудок звільняє творче мислення розуму від рутинних операцій. Граничне завершення такого “зсихання” – передача механічних, формальних операцій інформаційним системам, що колосально економлять час людського життя і сили людської істоти” [1, 30]. Поза цих переконань залишається поле для скептицизму, який безвихідно обертається у неусвідомленому колі, заперечуючи свої власні положення.

Але в історії людства наступають такі періоди, коли людина починає жити тільки зовнішнім життям, віддаляючись від своїх внутрішніх глибин. Втрачається цілісність розуму – цілісність буття і цілісність людського духу. У такі періоди

людина подібна до човна, який вітри її тваринних інтересів, звільнившись від цілісного духовного розуму, кидають в різні сторони, і за словами Платона, людина схильна ставати “найгіршою із bestій”. І вона дійсно деградує, виправдовуючи свої найгірші вчинки зовнішніми обставинами, долею, чиймись провинами і прикриваючись різними формами пишномовності.

Цивілізація втратила зорієнтованість на дотримання принципу міри, що народило нечувані до того пороки, а людину прирєкло на положення раба у власної чуттєвої природи. “Мудрість, філософія властиві розуму всіх людей. Але під впливом інших інтересів та історичних спонук життя люди з давніх часів все менше віддаються природному потягу їх розуму в цьому напрямку... У відчуженні від мудрості деякі дійшли до того, що нерідко навіть сміються над мудрістю як над глупотою... В цьому виявляється загальний роковий недолік людської природи – односторонність, пасивність, інерційний потяг до того щоб котитися по схилу механічного перебігу подій...” [9].

Така людина у своїх діях покладається виключно на індивідуальні потреби; благо загального не цікавить її. І кожна спеціальна наука, на думку П.Юркевича, є цією натуральною людиною, “поки вона задовольняє тільки свої індивідуальні потреби: знімаючи випадковість у явищах, які нею вивчаються, вона сама знаходиться серед інших наук як абсолютний випадок, тому що вона не знає себе як момент загальної і єдиної істини” [12, 520].

Актуальним в дослідженні сутності одухотвореної раціональності є гегелівський аналіз духу, оскільки він змушує звернути увагу на глибинні духовні процеси, які відбуваються у світі. Духовне начало пронизує усі форми соціального життя, надаючи вищий смисл життєвим цінностям: істині, моральності, любові, свободі.

Позитивній моделі цілісного духовного розуму притаманний особливий, вищий тип рефлексії – “це рефлексія не “калькулятивного” типу, який направлений тільки на практичні цілі (в тому числі і наукові), а рефлексивність у сфері глибинних запитів людського духу, в здатності логічно ясно осмислювати сутність Буття як такого і призначення людського буття.

Зокрема, цей тип можна назвати духовно-екзистенційною рефлексією” [5, 573 – 574].

Духовна визначеність розуму набуває надзвичайної глибини і смислової наповненості у “філософії серця”, в якій серце постає символом метафізичної основи людини (ідеальна сутність) та онтологічною реальністю. Франциск Ассизський вважав, що не існує такого знання, яке могло б привести до гармонії. Інша сила, інша культура приводить людину до гармонії – культура серця! Людину, в якій розум і серце об’єднані енергією любові, П.Флоренський називає одухотвореною. “Розум жадає любові так само, як і серце, і тільки досягнувши її розквітає. Це і є таємниця того, що “любов народжує знання” або “пізнання робиться любов’ю” – вважав він [11, 138]. Любов є вище почуття нашої душі, головне почуття природи, врешті почуття божественне. Без любові немає повного розуміння; і можна довести, що відмінного розуму мудрець, але з холодною, нелюблячою душею, не є віщун плодоносної мудрості (М.О.Максимович). Істина, жива мудрість розуму утверджується на **любові!** І тільки в союзі з цією теплотою, світло розуму дає іскри і полум’я живого знання. Душа своїм почуттям проникає в найнепрозоріші глибини буття, в таємниці життя, недоступні для самого лише розуму; бо в природі, як і в душі людській, завжди залишається дещо вище пошуків нашого розуму, вище законів, за якими вона вирішує і звіряє свої вчинки.

На думку П.Юркевича, релігійне переживання відкриває перед нами той факт, що серце є більш глибокою основою душевного життя, ніж розум. Серце людини може відкривати і схоплювати, висловлювати і розуміти – в тільки йому притаманний спосіб – такі переживання духу, які в силу своєї виключної духовності й ніжності, віддаленому знанню розуму недосяжні. Поняття і віддалене знання розуму, оскільки воно формується нашим душевним настроєм, а не залишається віддаленим образом зовнішніх предметів, – відкривається в серці людини, а не в голові. Воно має проникнути в цю глибину, щоб стати діяльною силою нашого духовного життя.

Одухотворений розум – це розум відкритий до зустрічі з благодатним Божественним початком, що робить можливим

творчість як реалізацію людиною божественного початку у всій емпіричній, природній дійсності, реалізацію людиною божественних сил у самому реальному бутті природи. “Тільки це начало сповіщає істинний смисл і значення як ідеям філософії, так і фактам науки, без чого перші залишаються пустою формою, а другі – байдужим матеріалом” [10, 145].

Умовою гармонізації науки і освіти в сучасному суспільстві може стати звернення до онтологічних коренів як розуму, так і цінностей, тобто до тієї єдності буття і блага, яке було втрачене європейською думкою епохи модерну, що і призвело наприкінці XIX – XX століть до трагічних колізій знання і віри.

Сьогодні, зазначає В.С.Мовчан “об’єктивно відбувається процес усунення особи вченого від зорієнтованості на морально визначені підходи до наукового пошуку, зокрема у сфері природничо-наукового пізнання. Це санкціонує всездозволеність, утворюючи своєрідні “мікроструктури поведінки”, що відповідають “вимогам цивілізації”” [7, 48]. Зрозуміло, наскільки небезпечною є ситуація ігнорування морального чинника у наукових відкриттях, скажімо, у сфері творення нових видів зброї чи зміни генного коду клітини. Осягати буття одухотвореним розумом – це значить осягати його цілісно, всіма силами душі, і раціонально і морально.

Одухотворена раціональність здатна подолати відвертий прагматизм освітянського процесу, що є домінантним у Болонській системі, “який виключає будь-які реальні можливості творення атмосфери духовності спілкування, що у класичній освітянській системі формувалася завдяки спільному духовному пошуку істини усіх сторін процесу” [7, 50]. Поділяючи це занепокоєння, ми підкреслюємо, що засади української освіти дещо інші, самобутніші і до них не може бути застосований чисто прагматичний західний підхід. Педагогічний досвід засвідчує, що “знаюча людина” далеко не завжди є здійною і думаючою, а хороший спеціаліст часто виявляється обмеженим в особистісному плані.

Можуть зауважити, що знаюча людина, тобто людина, яка займається інтелектуальною діяльністю і є виразом істинної раціональності. У сучасній літературі, навіть можна зустріти

твердження, що одухотворений раціоналізм власне і є інтелектуальною діяльністю. Але поняття “інтелект” безсиле щось пояснити, коли мова йде про глибини людського існування. У кращому випадку інтелект – це механічно-калькулююча здатність розсудку здійснювати технічні операції.

Прогресуюча інтелектуалізація та раціоналізація не означають збільшення знань про наше існування, а засвідчують розповсюджену сьогодні думку про те, що варто тільки забажати, і в будь-який час можна оволодіти речами шляхом розрахунку.

На наш погляд, одухотворена раціональність найближча до філософського розуму, який засвідчує про властивість людини *запитувати*, тобто про її здатність розглядати будь-що під кутом зору кінцевої мети історії і світобудови. Кінцевий смисл світобудови або кінцевий смисл історії є частиною людського призначення. А людське призначення полягає в наступному: відбутися в якості Людини. Стати Людиною (М.Мамардашвілі). У цьому, без сумніву, виявляється перевага філософського розуму перед розумом науковим. І не випадково П. Юркевич вважав, що натуралізм природничих наук може бути знятий не інакше як знанням того абсолютного, про яке сповіщає філософія.

Отже, природній потяг розуму людини, мудрість розуму як дійсно універсальне самопізнання духу, одухотворена раціональність знаходить своє вираження не тільки у внутрішніх логічних структурах, але, насамперед, в духовній моральній волі на рівні екзистенційному і метафізичному. Тільки у цьому контексті стає зрозумілим чи знайшла європейська культура з виникненням грецької філософії головну мету – прагнення бути Людством, виходячи із засад розуму. Чи ця мета – реальна історична ілюзія.

Вкоріненість людини у світі зі всіма її смислами і відношеннями, пошук власної справжності, що структурується в часі, знайдення смислу свого існування, що стверджуються в практичній реальності вибору, діяння, події, безпосереднього життя є умовою гармонізації науки і освіти в сучасному суспільстві. Одухотворена раціональність – це пошуки вищого смислу існування людини, коли відкривається її особисте відношення до Абсолюту.

Література

1. Возняк В.С. Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема: Монографія. / В.С. Возняк. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка, 2008. – 357 с.
2. Гайденко П.П. Научная рациональность и философский разум. / П.П. Гайденко. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.
3. Гайдеггер М. Буття в околі речей. [Електронний ресурс] // Тарас Возняк. Тексти та переклади. – Харків: Фоліо, 1998. – 670 с. – Режим доступу до книги: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/lib-index.htm>.
4. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. / Э. Гуссерль // Вопросы философии. – 1992. – № 7. – С. 136 – 176.
5. Даренський В.Ю. Воцерковление разума (парадигмальний принцип русскої класическої філософії) / В.Ю.Даренський // Колізії синтезу філософії і релігії в історії вітчизняної філософії (до 180-річчя Памфіла Юркевича та 130-річчя Семена Франка). Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. Вип. 7. – Полтава: АСМІ, 2007. – С. 567 – 581.
6. Игумен Вениамин (Новик) Некоторые трудности восприятия философии В.С.Соловьёва в России. [Електронний ресурс] // Сайт “Библейско-богословский институт св. апостола Андрея”. Режим доступу до статті: <http://www.standrews.ru/index-ea=1&ln=1&shp=1&chp=showpage&num=377>.
7. Мовчан В.С. Глобалізація: до проблеми морального критерію процесу / В.С.Мовчан // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка. – Дрогобич : Науково-видавничий центр ДДПУ ім. І.Франка, 2008. – С. 43 – 53.
8. Ильин И.А. Собрание сочинений. Переписка двух Иванов (1927 – 1934). (И.Ильина и И.Шмелева) / И. А. Ильин. – М. : Русская книга, 2000. – 560 с.
9. Скворцов Н.Е. Платон о знании в борьбе с сенсуализмом и рассудочным эмпиризмом. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.sovmu.spbu.ru/main/proj/russplat/author04.htm>.
10. Соловьев В.С. Философские начала цельного знания / В.С. Соловьев // Сочинения в 2-х т. – М. : Мысль, 1988. – Т. 2. – С. 140 – 288.

11. Флоренский П.А. : Pro et contra: Личность и творчество Павла Флоренского в оценке рус. мыслителей и исследователей : Антология / Сост., вступ. ст., примеч. и библиогр. К.Г.Исупов. – СПб. : РХГИ, 1996. – 752 с. – (Русский путь).

12. Юркевич П. Д. Разум по учению Платона и опыт по учению Канта. / П. Юркевич // Философские произведения. – М. : Правда, 1990. – С. 466 – 526. – (Из истории отечественной философской мысли. Приложение к журналу “Вопросы философии”).

Александр Ткаченко. Одухотворенная рациональность как условие гармонизации науки и образования в современном обществе. В статье совершена попытка осмысления онтологической природы рациональности в ее духовных измерениях и на основании этого определяются приоритеты научной и образовательной деятельности. Подчеркивается, что одухотворенная рациональность способна преодолеть прагматизм, натурализм современной цивилизации и может помочь человеку отыскать смысл своего существования и назначения.

Ключевые слова: дух, духовность, наука, метафизика, мудрость, образование, разум, рассудок, рационализм, рациональность, философия.

Oleksandr Tkachenko. Spiritual rationality as a condition for the harmonization of science and education in modern society. In the article an attempt to understand the ontological nature of rationality in its spiritual dimensions is made, and the priorities of the scientific and educational activities are determined on the basis of it. It is emphasized that spiritual rationality can overcome pragmatism, naturalism of the modern civilization and can help a human to find sense and purpose of his existence.

Key words: spirit, spirituality, science, metaphysics, wisdom, education, reason, rationalism, rationality, philosophy.